

FRIED ISTVÁN

Szavak századok viharában

MEGJEGYZÉSEK A SZERBHORVÁT—MAGYAR NYELVI
KAPCSOLATOKHOZ

Nemcsak a könyveknek, a szavaknak is megvan a maguk sorsa. Mit sorsa! Élete. Vándorútja. „Fejlődése”. Nem feltétlenül az egyszerűtől a bonyolultig, vagy a bonyolulttól az egyszerűig. Születésük elvész olykor az „éji homály”-ban, jelentésük bővülhet és szűkülhet, formálódhat ironikusra, tréfásra, dévajra, kétértelműre, feltöltődhet egy nagy költő jóvoltából robbanni kész energiákkal, és funkciója vesztetten hullhat ki az emlékezetből, hogy majd egyszer talán ismét visszahódítsa helyét a közhasználatban. Csakhogy a szavak nyugtalan „lelkek”, bolyongásuk nem ismer „nyelvi” és országhatárokat. Akár a dallamok vagy kisebb költészeti „egységek”, témák, motívumok, jelképek, az egyik nép eszköztárából viszonylag könnyedén libbennek át egy másik nép eszköztárába, majd onnan, más külsőt vagy cícomát öltve, vissza, nemegyszer gazdagodottan. Nincs ebben semmi különös. Hiszen nem él a világon oly nép, oly művelődés, amely szinte kizárólag önmagából merítkezne, töltődne föl, hiába buzgó nyelvészek és „honfiak” hada, „idegen” szavak mindig voltak minden nyelvben és mindig lesznek minden nyelvben. Mindez nem jelenti, hogy értő szakembereknek (s a költők többsége feltétlenül az) nem lenne kötelessége, hogy örködjenek a nyelv állapotán, egészséges-e, vannak-e vadhajtasai, izléstelen és a nyelv természetével ellenkező fordulatok elszaporodtak-e, üdvözlendő vagy irtandó egy-egy újszerű fordulat. Már Csokonai Vitéz Mihály el-eltöprengett szavainkon, nyelvünk kincsesbányáján. Megkülönböztette „régii törzsökös eredetű” szavainkat és a tájiszavakat, melyek nem feltétlenül képviselik az egész ország nyelvét, szót emelt a nyelvbővítés mellett, és megemlékezett a jövevényszavakról, azaz az idegen nyelvből átvett szavakról. Ez utóbbiakról mondta, hogy „ha polgári just kívánnak szerezni, megkívánhatja a nemzet, hogy a tősgyökeres magyar szók felett se nyilván, se titkon, sem erővel, sem szép szín alatt ne héjiazzanak, hogy külföldi ruhájokat levetkezzék, idegen hanglejtéseket megszelidítsék, és még a legutolsó magyar jobbágy füleinek is botránkozást ne csináljanak...”

Az idegenből érkezett szavak később még több nehézséget és nem csupán a nyelvbe való beilleszkedés problémáját okozták nyelvészeinknek, tudósainknak és költőinknek. Ennek érzékeltetésére Arany Jánosnak egy keserű hangvételű epigrammaciklusából álljon itt egy darab (talán 1881/82-ből):

*Amit Miklosich és Dankoszky s Leschka szerényen
Meghagy, Bernátok kótyavetyélik el azt.
Kapkod ürügyhöz ez is, mint a mennykőhöz előde,
Hogy ha mi bönge maradt, elszlavizálja szegény.*

S ezzel az epigrammával már nyakig benne vagyunk egy több mint fél évszázad óta tartó vitában, amelynek ürügye néhány száz jövevényszó, tétje azonban ennél jóval nagyobb: a magyar művelődés eredetisége, önállósága, a honfoglaló magyar nép művelődési állapota, foka, viszonya az itt lelt szláv népekhez, a szláv—magyar kapcsolatok minémúsége. Ki hinné, hogy egy valamely szláv nyelvből származott, magyarban honossá lett szó, vagy pedig a szláv származás tagadása indulatos vitákat robbantott ki nyelvészek között, a magyar nyelv szláv jövevényszavainak előbb szerény, majd mind tetemesebbé bővülő listája a nemzeti becsületbe vágott, és roppant szenvedélyeket szabaddított el! Kilépve a szigorúan tudományos nyelvészkeréből a tollal vívott, külfölféle eszméket segítségül hívó harc mezejére lépett az igenlők és a tagadók hada. S ha azzal intéznők el e kérdést, hogy a nyelvészet fejletlensége az ok, vagy azzal, hogy túlzók mindig voltak, s a tagadóktól elvitatnók a jószándékot, a tisztességet vagy akár a fölkészültséget, s azt mindenestől az igenlőknek ajándékoznók, ugyancsak tévútra jutnánk. S elfeledkeznénk a vita háttéréről, a nem mindig üdvözlésre érdemes szándékokról, a „hátsó gondolatokról”, amelyek olykor egyik—másik felet mozgatták, a tudományos érvek mögött oly gyakorta meghúzódo egyáltalában nem tudományos érvekről.

Ha csak azt a kérdést tesszük föl: vannak-e a magyar nyelvnek szláv jövevényszavai, tehát olyan szavai, amelyeket a magyarság történelme folyamán valamilyen szláv nyelvből vett át, akkor azt felelhetjük: vannak! Ha így folytatjuk a kérdést: nagy számban vannak-e? Akkor hivatkozhatunk például a XX. századi magyar nyelvtudomány kiemelkedő egyéniségének hatalmas munkájára. Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai című, 1955-ben megjelent alkotására. De ha itt abba hagyjuk a kerdezősködést, akkor csak az igazságnak egyik felét tudtuk meg, valójában *fél igazságot* mondtunk ki. Mert a kérdéssorozatot nem illik, és az igazság érdekében nem tanácsos itt félbehagyni. S ezzel eljutottunk a problémakör „történeti” gyökerehez, és egyben Árnny János epigrammájának értelmezéséhez.

A XVIII. század végétől mind erőteljesebben került Magyarországon napirendre a polsári átalakulás kérdése. Azaz: Magyarország gazdasági, társadalmi, kulturális felzárkózása a legfeljettebb európai nemzetekhez. A „haza és haladás” gondolatának a gyakorlati életben történő érvényesítése. Nélkülözhetelen feltételnek bizonyult a régebbi rendszer leépítése, olvan, a „haza és haladás” szolgálatában álló szisztéma megvalósítása, amely ezt a felzárkózást lehetségessé teszi. Jól ismertek az egészen korai reformiavaslatok még az 1790-es esztendők eleiéről, és nagyot ugorva az időben, Széchenyi István tevékenvsége. Ezzel párhuzamosan, olvkor erőteljesebben szólalt meg az isérvny, hogy Magyarország magyarul beszéljenek, magyarul oktassanak az iskolákban, magyarul vitatkozzanak az országgyűléseken, magyarul intézzék az ügyeket a hivatalokban. Magyar legyen az állam nyelve — és ne, mint II. József évtizedében a német, vagy korábban és később a latin. Röpiratok, tudós tanulmányok, pálvázati munkák, költői alkotások hirdették a magyar nyelv alkalmasságát mindazon feladatokra, amelyeket Magyarországon „el kell látania”. De nemcsak erről volt szó. Arról is, hogy a magyarság történeti jogai, múltja, a „régí dicsőség” alapján csak az őt megillető helyet foglalja el.

Mindez természetes és magától értetődő, és könnyűszerrel vérrahaitható lett volna akkor, ha nem szüntelen támadó—védekező harcra lett volna kényszerítve a magyarság; ha nem egy rosszindulatú, gyanakvó államhatalommal kellett volna szembenéznie, amely számára (és ettől egyáltalában nem függet-

lenül alakuló belső történelme miatt: önmaga számára) nem kellett volna szüntelen igazolnia államvezetésre, kormányzásra és önálló kulturális életre alkalmas voltát. Azt tudniillik, hogy helyzete történelmi erők szerencsétlen összejártása miatt alakult ilyenképpen, egyébként ott lenne, mint ahogy nagyon régen és nem oly nagyon régen ott volt Európa élvonalában. Hiszen — hangzott — dicső ősoktól származik, „párducos” Árpád és „hadrontó népe” valójában Attila örökébe lépett, egy tehetséges, jól induló történész a nyelvészet ingoványos talajára lépve, beleveszett az őskerésésbe, s szinte minden hatalmas régi népet magyarul beszéltetett, magyarnak vélt.

A vita, az ellenségeskedés mégsem ezzel robbant ki. Hanem azzal a tényvel, hogy nemcsak a magyarok ébredtek rá arra: önálló létet kellene élniök, el kellene ismertetniök a részvétlen külfölddel igazi értékeiket; dicső hajdankorukat fel kell mutatniok a népek hazájának, a nagyvilágnak, fel kell zárkózniok, mert másképpen elvesznek! A magyarsággal szinte egy időben az országban lakó szláv népek és a románok is elkezdték hangoztatni ősi voltukat, dicső származásukat, jogaikat. Semmivel sem tudományosabb eszközökkel „igazolták” nyelvük ősiségét, az antikvitás és a jelenkor közé húzható egyenes ágú leszármazási vonalat, mint az említett magyar történész. Párducos Árpád éneklőihez hasonlóan hőskölteményekben ünnepelték a hajdankort például a szlovák költők (jóllehet nem akad; közöttük Vörösmarty Mihályal egyenértékű tehetség), s az illír—horvát rokonítást nyugodtan nézhetjük a hun—magyar rokonítással egyelényegűnek.

Kétféle öntudat csapott össze, kétféle igény az ország átalakítására, kétféle törekvés az ország, az államhatalom nyelvének „státusá”-ra. S ebben a harcban nem csekély szerepet játszott a nyelvek régiségének kérdése, és még ennél is nagyobbat az: melyik nép mit kapott a másiktól? Melyik az átadó, melyik a befogadó? Honnan áramlottak a szavak és a szóval együtt a fogalmak a másikba? Különbféle szláv tudósok vetélkedtek egymással abban, hogy minél több magyar szóról bizonyítsák be, ez is, az is a szlovákból, a szerbből stb. jutott át a magyarba, így ezt a fogalmat, intézményt, azt is a szlávoktól tanulták a magyarok. Az Arany János által említett és sok jó szófejtést is végző Leška egész szótárát állított össze a magyar nyelv szláv jövevényszavai-ból a XIX. század első évtizedeiben, az 1820-as esztendőkből pedig az Arany János által szintén említett Dankovský mára kacagtató módon hirdette meg az antik görög és a szlovák nyelv hasonlóságát, rokonságát, a költő Ján Kollár pedig itáliai útján mindenütt szláv emlékeket „fedezett föl”.

Az 1820-as évek magyar reakciója a heves tagadás volt, amely annyiban jogos, amennyiben a nyelvi érintkezések egyoldalúságának szólt. Amit például a néprajz művelői viszonylag korán észrevettek, hogy népek érintkezései során kölcsönös és nem egyoldalú kapcsolatok jönnek létre, az a nyelvészetben még jó darabig legfeljebb megsejtés volt. Tény, hogy hamar kialakult az alapképlet, amelyet több szláv tudós (nem mindegyik) vallott: a magyarok — s erre az átvett szavak a bizonyítékok — a kultúrát, a földművelést a szlávoktól tanulták. S ez az 1840-es évek kíméletlenül éles és mindkét fél részéről túlzó nyelvi vitáiban érvként és ellenérvként hangzott el. Az összehasonlító nyelvészet fejlődése legfeljebb az önkényes szófejtések áradatának vett gátat, bár teljesen megakadályozni nem tudta. Önkényesnek minősíthetjük a szófejtések egy bizonyos típusát, mivel szavak külső hasonlósága alapján vont le messzemenő következtetéseket. Hogy a szavak (például hangalakjukban, jelentésükben) a századok folyamán változnak, erre ez a bizonyos szófejtési mód nem volt tekintettel.

Így érkezünk el Arany Jánoshoz, aki szót emelt a nyelvi érintkezések ily egyoldalú értelmezése ellen, s ezért pellengérré állította azokat, akik a magyar nyelvet szinte „szlavizálni” akarják. Általános volt ez a vád, hiszen az egyik napilap még a Magyar Nyelvőrt, a vitáknak teret adó színvonalas nyelvészeti lapot is ezzel vádolta. S bár igaz, hogy Munkácsi Bernát tárgyalta a magyar szókincs szláv elemeit (1884-ben éppen a Nyelvőr hasábjain), de az is igaz, hogy e jeles nyelvész a szerbhorvát nyelv magyar elemeit is tárgyalta 1882-ben. A Nyelvőr a szlovén származású szlavista, Miklošič művét, „A magyar nyelvbeli szláv szók” címmel, de Kúnos Ignác ismertetését is, amelyben így rögzítette 1884-ben a helyzetet: „Aligha van kuszáltabb fejezete nyelvészetünk történetének a magyar szókincs tisztázásának kérdésénél”. S a vita hangnemtől jól jellemzi egy több részből álló, előbb 1881-ben, majd 1883-ban közölt értekezés: „Visszahódított magyar szók” (Halász Ignác műve), amely szinte csatamezőre küldi az olvasót, harc folyik, s e harcnak — mint láttuk — számottevő a tétje.

Annyi bizonyos, hogy jóval több tanulmány jelent meg a magyar nyelv szláv elemeiről, mint a szláv nyelvek magyar elemeiről. De az is bizonyos, hogy a heves tagadást képviselő magyar tudósok (vagy csupán cikkezők) még erről a kevésről sem vettek tudomást. És az is bizonyos, hogy a jövevényszó-kutatás túlnötte eredeti kereteit, több és kevesebb lett, mint ami: egy kultúra fokmérője. Még ma is hallatszanak ilyen és ehhez hasonló hangok.

A komparatiztika térhódítása aztán előtérbe helyezte a kapcsolattörténetet. Főleg a néprajzi „sajtó” foglalkozott előszeretettel a magyar—szláv érintkezésekkel: olyan témákkal, mint például a délszláv (mindenekelőtt szerb és horvát és kis részben: szlovén) népi epika magyar hősei (Mátyás király, Hunyadi János, Szilágyi Mihály), a magyar vagy székely népballadák balkáni rokonsága és így tovább. Sokatmondó tény, hogy Németh László kezdetben összehasonlító népköltészetben gondolkodott, mert a népköltészetek rokonsága, a motívumok vándorlása segítette közép-európai gondolkodásának kialakulásában. S az 1930-as években már megjelenik (az Apolló, a Láthatár, az Archivum Europae Centro-Orientalis című folyóiratokban) az a gárda, amely új alapra helyezi a magyar—szláv érintkezések elemzését, a nyelvi érintkezéseket is, és az egyoldalúan felfogott átadás—befogadás folyamata helyett a kölcsönhatások, a kölcsönös kapcsolatok, a természetes, a történelmi sorsközösség által kialakult érintkezések kutatását tűzi ki célul. Az 1930-as esztendőkből tanulmányokban, bírálatokban, kisebb cikkekben dokumentálódott ez a szándék, amely az utóbbi néhány évtizedben hozta meg az eredményét. S amely eredmény úgy is fogalmazható: a magyar—szláv, magyar—román nyelvi érintkezések immár a helyes arányokban, kölcsönhatásaikban állnak előttünk. Előbb Tamás Lajos adta közre, a világ tudományos közvéleménye számára is hozzáférhetően, németül, 1966-ban könyvét: „A román nyelv magyar elemeinek etimológiai-történeti szótára” címmel. 1985-ben hagyta el az Akadémiai Nyomdát Hadrovics László közel hatszáz lapos monográfiája: „Magyar elemek a szerbhorvátban.” Egyúttal a kölni Böhlau Könyvkiadó „Szlavisztikai kutatások” nevű sorozata 48. darabjaként is hirdeti ez a német nyelvű mű a magyar tudományosság nagyszerű eredményeit.

Visszapillantva a kérdés történeti hátterére, aligha kell külön méltatni a vállalkozás jelentőségét. Annál inkább a hangvétel higgadságát, az előadás-mód nyugodtságát, az anyag bőségét, az egyedül lehetséges tudósi magatartást, amelyben bennefoglaltatik az is, amit nem sikerült megfajteni, ami bizonyta-

lan, ami csak feltételezés, ami pusztán lehetőség. S még valami: a szófejtések, a kölcsönzések dokumentálása nem a kultúrák felsőbb- vagy alsóbbrendűségének bizonyítéka, hanem népek együttéléséé, művelődések érintkezéséé. Hálas anyagot kínált volna a magyar—szerb együttélést nyelvi fordulataival is tükröző szépirodalmi anyag feldolgozása: a vígjátékiró Jovan Sterija Popović műveiben olvashatók ilyes hungarizmusok, mint „Ne larmaz!”, „Iljen a sabadság!”, a romantikus szerb költőnél, Djura Jakšićnál találjuk: „ebadta”, „bacam-uram” stb.

A könyv azonban lemond egy ilyen, bizonyára nagyon tetszetős összeállításról, és ehelyett inkább a kölcsönzések, átvételek és visszakölcsönzések (!) fajtáit mutatja be szótárszerűen. Nézzünk néhány példát szavaink életére, úgy is mondhatnók, közös szavaink közös életére! A magyar „billikom” valójában a bajor—osztrák „willkomm” szóból származik, s körülbelül annyit jelent, hogy *nagy pohár*. Hogy a horvátba ez a szó a magyarból került át, azt valószínűsíti, hogy a horvát, illetve a magyar társas együttlétnek mintegy „rekvizituma” a billikom. Az első horvát előfordulás szinte további érvet kínál: a horvát irodalomban Petar Zrinszkinék ismert Zrínyi Péter „Adrianszkoga mora syrena”-jában fordul elő. Tudjuk, hogy Zrínyi Péter horvátra tolmácsolta testvéreinek, Zrínyi Miklósnak eposzát. A további horvát előfordulásokat aztán szótárak adatai és szépirodalmi művek egyként jelzik. Nyelv, irodalom, társasélet így kerül együvé egy szó vándorútját nyomozva, így lesz közös (nyelvi) élmény, közös kincs. A szó, amely nem elválaszt, hanem összeköt. Két (nyelvi) kultúra műhelyében kovácsolódott ki.

Nincs ilyen előkelő családja a magyar 'konc' szónak, amely abban a jelentésben, hogy egy 'konc' papír, a horvát nyelvterületen 1589-ben fordul elő első ízben (latin szövegben), s a papír ívének mértékegységét jelentette. Magyarul már 1514-ben ezt jelentette, egyébként a szó 1519-től adatható egy darab húsként érve. A szó azonban nem magyar eredetű, valójában „szláv jövevényszó” a magyarban, csak épp nyelvünkben megváltoztatta eredeti szláv alakját, és e megváltozott magyar alakot vette át a horvát, amelyben aztán ismét alakot cserélt, „konec” formát öltve. A szerb nyelvben viszont a magyar forma rögződött. Ha a múlt század közepén lennénk, valaki már bizonyosan leírta volna, a szerbhorvát 'konac' (vége) szintén innen való. Hiszen majdnem ugyanúgy hangzik. De a Hadrovics László kibányászta nyelvi tények és adatok vitathatatlaná teszik: ebben az esetben a hasonló hangzás nem a közös nyelvi eredet műve. A két szónak semmi köze sincs egymáshoz.

A 'székely' népnév eredetét a sok találgatás, próbálkozás ellenére sem sikerült még megfejtenie a kutatásnak. 1092 óta ismeretes nyelvünkben a szó (szikül, szekül a régebbi forma). A középkori latin megnevezés, 'siculus' pusztán hangzásilag azonos a klasszikus ókor 'siculi' népnévvel. A horvátban már 1574 óta ismerjük, méghozzá Ivan Pergošić munkájából: Werbőczy István nevezetes-hírhedett Tripartitumának horvát változatából. A szerbhorvát 'sekelj' tehát közvetlen átvétel a magyar nyelvből. Csakhogy Sekulával (a megszólításban: Sekule) gyakran találkozunk a szerb és a horvát népköltészetben. Ide azonban közvetítőn keresztül, a román nyelven át jutott; olyan névformák, mint *Sakul*, *Sekul* Moldva és Havasalföld egyházi szláv forrásaiban lelhetők föl.

Ahány szó, annyi „regény”. Hiszen regényes életet él, országhatárokon át vándorol egy-egy névforma, bejut az irodalomba vagy a népköltészetbe, mit sem törődik a politikai-hatalmi változásokkal, mint ahogy a múlt században sem törődött nyelvészek olykor igencsak ízetlen és tudományosnak a legjobb

indulattal sem nevezhető csatározásaival. Szavak jöttek és visszatértek, új alakot öltöttek, átformálódtak, igazodtak az új környezethez.

Hadrovics László műve elején áttekinti azokat a történeti alapokat, amelyekre a szókölcsonzések épülhettek. Ennek a történelmi háttérnek gazdagsága szembetűnő, de szembetűnő rétegzettség is. Horvátországgal sok évszázadon keresztül közös királyságban élt a magyarság (1102 óta), a nagyobb horvát városokba a lakosság egy része Magyarországról származott át. A magyar származású horvátországi családok között tartjuk számon — többek között — az Alapiakat, az alsó-lendvai Bánffyakat, Dóczyakat, Rátkayakat, Széchyeket, Ujlakiakat. Nem csoda, hogy a horvátországi—szlavóniai földrajzi nevek között jócskán bukkanunk magyar nyelvi eredetűekre. Jóval óvatosabban kell eljárni a középkori szerb—magyar, boszniai—magyar érintkezések kérdésében. Önmagában még semmit nem mond, hogy a magyar király Szerbiának és Boszniának is — legalább névben — királya volt. Szerb—magyar viszonylatban sosem jött létre a horvát—magyar „perszonál-unióhoz” hasonló államképződmény, amely a magyar nyelvi hatások oly mértékét tette volna lehetővé, mint horvát—magyar viszonylatban. Ilyen és ehhez hasonló megállapítások vezetnek be Hadrovics László vizsgálatait: így kapcsolódik össze politikai történet, művelődéstörténet és a szavak története. S számítsuk ehhez még azt is, hogy bizonyos fordulatokat irodalmi művek, másokat népköltészeti alkotások őriztek meg. Tanúsodva régi korokról, régi kapcsolatokról. A szavakban történelem is reillik. S ez a történelem többnyire sosem egy nép, egy nemzet szomszédaitól független történelme. Hanem közös történelem. Amelyről annyi szó esik szakmunkákban, a publicisztikában, vitafórumokon. Ezt nem ismerték föl haidankorok nyelvészei, akik a szószármaztatásból fegyvert és pajzsot kovácsoltak. Fegyvert a szomszéd ellen, pajzsot önmauk védelmére. S evvel hűtlen *sáfáiraivá* váltak a szavakban ránkmaradt örökségnek. Pedig e közep-felnémetből származó szó is valószínűleg magyar közvetítéssel került tovább a szerbhorvátba. A nemzeti becsület és isogok vélt védelmében elsőbbségről, magasabb rendűségről, kulturáltabb lelkületről szóltak azok, akiknek nem erről kellett volna szólni. Előkelő rokonságot álmodtak a talán nem oly ékes, de igazi rokonság helyébe. S ezzel akadályozták a nemzeti önismeretet, és akadályozták annak a tudományának fejlődését, amelynek szakemberi szerepében tetszelegtek: a nyelvészetét és a történettudományt.

Semmi ok nincs a szégyenkezésre, hogy a magyar nyelvben bőséggel akadnak szláv jövevényszavak. Semmi okuk nincs szerbeknek és horvátoknak a szégyenkezésre, hogy nyelvükben bőséggel található magyar jövevényszavak. A szavak nem egy irányban közlekednek, együttélő népek szavakat, dallamokat, ötleteket, versformákat, jelképeket kölcsönöznek egymástól, adnak egymásnak. Egy-egy népballada vagy román nemzeti elsőbbségén évtizedeken vitatkoztak tudósok, a nemzeti művelődés sérelmét látva abban, hogy egy történetet egyik irodalom a másiktól kapott. Higgyük azt, hogy ez az ostoba presztizsszemlélet a régmúlté: higgyük azt, hogy a higgadt tudományosság, a bölcs mértéktartás, a tárgyilagos szemlélet vezeti a kutatók tollát. Bízunk abban, hogy olcsó, rövid távra szóló szempontok sosem zavarják többé két nép érintkezésének, kapcsolatainak elemzését, és nem vetítenek vissza múltba jelenkori elképzeléseket. A sok-sok reményt adó művek sorozata egy perdöntően fontos alkotással gazdagodott. Hadrovics László „Magyar elemek a szerbhorvátban” című könyve gondos levezetései, „nem bizonyosság”aival ösztönözheti, kell, hogy ösztönözze, nemcsak a nyelvészeket, a többi tudományág

képviselőit is, hasonlóan alapos, meggondolkodtató munkákra. A szerbhorvát–magyar nyelvi kapcsolatok „szavai” feltámadtak, közös történelemről beszélnek. Higgyük azt, hogy e közös történelem a kézenfekvő tanulságok levonására fog készíteni!

Krleža és Németh László jegyében

LŐKÖS ISTVÁN: MAGYAR ÉS DÉLSZLÁV IRODALMI
TANULMÁNYOK

Bizonyára szokatlannak tűnik, ha egy irodalmi tanulmányokat tartalmazó kötetet kétszereplős munkának nevezünk. S különösen szokatlannak, ha a kötet tanulmányai több évszázad irodalmi jelenségeit vizsgálják, s közben számos, egymástól különböző szakterület problémáit is érintik — kezdve a kelet-európai petrarkizmus horvát változatától a mai jugoszláviai magyar irodalomig, s egészen a jugoszláviai irodalom műfaji kérdéseiig. Irodalmi portrét is tucatnyit találunk Lőkös István könyvében — s mégis aligha tévedünk, ha azt mondjuk: ennek a könyvnek két szereplője van: Miroslav Krleža és Németh László.

Mindennek belátásához azt is tudnunk kell, hogy a kritikus, az irodalomtörténész is folyton saját regényét — pontosabban — saját gondolkodásának regényét írja. Miként az író szüntelenül visszatér az őt uraló világ motívumaihoz, úgy járja körül az irodalomtörténész, a kritikus újabb és újabb tanulmányban az őt elindító élményből kinövő elágazásokat. S miközben ezeket vizsgálja, visszatekint magára az útnak indító élményre is, hogy immáron azt is a maga történetiségében, valós összefüggéseiben lássa.

Lőkös István tanulmánykötetét olvasva nem nehéz megtalálnunk azt a magot, amelyből irodalomtörténeti-kritikusi munkássága kinőtt. Mindenképpen szólnunk kell szülővárosa, Eger kulturális örökségének élményéről. Eger, miképpen Lőkös is mondja, a felvilágosodás kori magyar művelődés egyik központja volt — abban az időben pedig jelentős számú szerb származású lakosa is volt a városnak. A másik élmény már a szellemé. Lőkös tanulmányaiban folyton visszatér Németh Lászlónak ahhoz a három írásához, amelyben Németh a szerb és a horvát irodalom egy-egy jelentős írójával foglalkozott. Az egyik írás a Krleža Adyról címet viseli, egy másikban Németh Krleža Glembayak című drámatrilógiájáról ír. „Mialatt olvastam — írja Németh —, a magyar s nemcsak a magyar: a cseh, lengyel, osztrák Glembayakra kellett gondolnom. Mindaz, ami az utóbbi időkben foglalkoztatott: asszimiláció, a színmagyarság kisebbségi helyzete, egy nagy irodalom kicsiny tömlőce, tudományunk ferdesége, földkérdés: egyetlen szóba futott össze: Glembayak. A monarchia: a magyarságból és a magyarság ellen is kitermelt egy csomó Glembayt, s ezek itt vannak, a glembayizmus tovább él bennük, ha a császárság meg is bukott. Magyar vezetőréteg és nép viszonya azért más, mint a franciáé vagy a németé, mert ez is Glembay-föld.” Németh László harmincas években meghirdetett, a közös kelet-európai sorsot vállaló programjának a szellem területén nem kis hozadéka lett. Ennek kell tekintenünk azt is, hogy Lőkös István figyelme, érdeklődése — Németh László kelet-európai programjának ismeretében — Miroslav Krleža hatalmas életműve felé fordult. Nem